

Arap Belâgatinde Takyîdî Mürekkebin Haber Nispeti Taşıma Problemi

Şeyma Gülsüm Önder ¹

Öz

Arap dilinde lafızlar, çeşitli açılardan taksim edilmiştir. Bunlardan biri de müfred-mürekkebin ayrımıdır. Bu ayrıma göre isim, fiil ve harften oluşan ve tek başlarına tam bir anlam ifade etmeyen lafızlara müfred denir. Mürekkebin lafızlar ise bunun aksi olup sükût edildiğinde tam bir anlam ifade edecek isnâda sahip olursa tam, aksi halde nâkıs mürekkebin adını alır. Tam mürekkebin haberî isnâda sahip olduğunu söyleyen belâgat âlimleri, nâkıs mürekkebi takyîdî isnâd ile açıklar. Belâgatın meânî ilminde takyîdî isnâd ile haberî isnâd arasında farklılığın olup olmadığı tartışılmıştır. Öyle ki tartışmayı detaylı olarak ele alanlardan Teftâzânî (ö. 792/1390), takyîdî ile haberî isnâd arasında fark görmeyen belâgatçılara karşı çıkmış; Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 816/1413) ise takyîdîlerin zâtı itibarıyla haber nispeti taşımadıklarını ancak zihnî nispetleri dikkate alındığında haber nispetini çağrıştırdıklarını iddia etmiştir. Böylece müteahhir dönem belâgat âlimleri arasında takyîdî mürekkebin zâtı itibarıyla haber nispeti taşımadıkları görüşü kabul görmüştür. Bu makalenin amacı konuyu ilgili tarafları tespit edip ayrıntılı olarak tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgati, İlmü'l-meânî, Müfred-Mürekkebin, Nâkıs Mürekkebin, Haberî İsnâd.

Önder, Şeyma Gülsüm. "Arap Belâgatinde Takyîdî Mürekkebin Haber Nispeti Taşıma Problemi". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 9/3 (Eylül 2025), 844-859. <https://doi.org/10.32711/tiad.1716880>.

Geliş Tarihi	10.06.2025
Kabul Tarihi	12.08.2025
Yayın Tarihi	30.09.2025
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

The Problem of Al-Murakkab At-Takyīdī in Relation to An-Nisba Al-Khabariyya in Arabic Rhetoric

Şeyma Gülsüm Önder ¹

Abstract

One of these is the distinction in the Arabic language between mufrad and murakkab. According to this distinction, words which do not express a complete meaning on their own are called mufrad. On the contrary, if they have an isnād that expresses a complete meaning when silent, they are called tām, otherwise they are called nāqış. Whether there is a difference between al-isnād at-taqyīdī and al-isnād al-khabarī has been discussed in the maānī science of rhetoric. As a matter of fact, Taftāzānī (d. 792/1390) opposed the rhetoricians who did not see a difference between al-isnād at-taqyīdī and al-isnād al-khabarī; Sayyid Sharīf al-Jurjānī (d. 816/1413), on the other hand, claimed that al-murakkab at-taqyīdī do not bear a khabar in essence, but when their an-nisba az-zihniyya are taken into account, they evoke a al-isnād al-khabarī. The aim of this article is to identify the relevant parties and discuss the issue in detail.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, ‘ilm al-ma‘ānī, Mufrad-Murakkab, al-murakkab an-nāqış, al-isnād al-khabarī.

Önder, Şeyma Gülsüm. "The Problem of Al-Murakkab At-Takyīdī in Relation to An-Nisba Al-Khabariyya in Arabic Rhetoric". Türkiye Journal of Theological Studies 9/3 (Eylül 2025), 844-859. <https://doi.org/10.32711/tiad.1716880>.

Date of Submission	10.06.2025
Date of Acceptance	12.08.2025
Date of Publication	30.09.2025
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

1 Assistant Professor, Faculty of Theology, Istanbul Medeniyet University, Istanbul, Türkiye, seyma.onder@medeniyet.edu.tr, ORCID :0000-0002-7534-3580

Giriş

Takyîdî mürekkebin konusuna fesâhat-belâgat şartları ve haber-inşâ cümlelerinin ahvâli başlıkları altında dağınık olarak yer verilmiştir. Takyîdî mürekkebin ihtivâ ettiği nispetin mâhiyeti, haber cümlesi dışındaki terkiplerin isnâd yahut hüküm içerip içermediği bir başka ifadeyle sıdka ve kizbe muhtemel olup olmadığı bağlamında ele alınmıştır. Kelimenin, kelimün ve mütekellimin fasîh ve belîğ sıfatları ile nitelenme durumları tayin edilirken takyîdî mürekkeblerin kelama dâhil edilip edilmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Bu bağlamda dildeki müfred-mürekkebin ayrımından söz edilmiş ve takyîdî mürekkeblerin bu ayrımdaki konumu tartışılmış, böylece takyîdî mürekkeblerin isnâdının belâgat açısından önemi tespit edilmiştir.

Mürekkebin lafızların nispet içermesi ve bir isnâda sahip olmaları bakımından ortak oldukları görüşünde birleşen belâgat âlimleri bu tür ifadelerin haber ve inşâ ayrımına dâhil olmalarını sağlayacak tam bir kelimün hüviyetini taşımaları hususunda görüş ayrılığına düşmüştür. Bu çerçevede bazı âlimler **غَلَامٌ زَيْدٌ** (Zeyd'in kölesi) gibi mürekkeblerin taşıdığı nispetin **غَلَامٌ زَيْدٌ قَانِمٌ** (Zeyd'in kölesi ayaktadır) cümlesi gibi tam bir anlam ifade etmediğini; sıdka ve kizbe muhtemel olmadığını dolayısıyla bu tür mürekkeblerin haberî isnâda konu olmadığını iddia etmiştir. Bazı âlimler ise bunun aksini öne sürmüştür.³

Takyîdî mürekkeblerin isnâdî konusu mütekaddim dönemden ziyade müteahhir dönem belâgat düşüncesinde tartışılmıştır. Müteahhir dönemde mantık-belâgat etkileşimi dikkate değerdir.⁴ Bu bağlamda takyîdî mürekkeblerin isnâdî konusunun mantık ilmini ilgilendiren yönünden bahsetmek, çalışmamızın sınırlarını ve tartışma alanını belirlemek açısından önem arz etmektedir. Mantık disiplininde lafızlar anlamlarına delâlet şekilleri bakımından bölümlere ayrılır. Bunlardan biri de müfred-mürekkebin ayrımıdır.⁵ Mantık ilminde incelenen bu ayrıma göre ilgili anlama mutabakat yoluyla delâlet eden bir ifadenin cüzü ile anlamının bir parçası kastedilirse bu lafza mürekkebin, kastedilmezse müfred adı verilir.⁶

Mantıkta önermelerin yapısını oluşturan mürekkebin lafız, tam ve tam olmayan [nâkis] şeklinde ikiye ayrılır.⁷ Söylenildiği yahut işitilip idrak edildiği takdirde üzerinde sükût etmenin mümkün olduğu mürekkebin lafza, tam denir. Tam mürekkebler, haber ve inşâ olarak ikiye ayrılır. Bir diğer mürekkebin türü olarak 'nâtık insan' gibi [sıfat ile] kayıtlandırılmış yahut herhangi bir kayıt almadan isim ile edat veya fiil ile edat şeklinde gelen birleşik lafızlara ise sırayla takyîdî ve gayr-i takyîdî mürekkebin denilmiştir.⁸

³ Sa'düddîn Teftâzânî, el-Mutavvel: Belâgat ilimleri: Meânî, çev. Zekeriya Çelik (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2019), 125.

⁴ Bilgi için bk. Yurttaş Tahsin, "Mantık İlminin Belâgate Etkisi", *Mütefekkir Dergisi* 9/17 (2022), 81-105.

⁵ Mahmut Kaya, "Mürekkebin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 32/45; Ali Çetin, "Klasik Mantıkta Kullanılan Kavramlar -Şemsiyye Örneği-", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2012), 106.

⁶ Necmüddin el-Kâtibî el-Kazvînî, Şemsiyye Risâlesi (Tahkik, Çeviri ve Şerh), çev. Ferruh Özplıavcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 64.

⁷ Sa'deddîn et-Teftâzânî, Şerhu's-Şemsiyye fi'l-mantık, thk. Cadullah Bessam Salih (Amman: Dârü'n-Nûr, 2013-1434), 60.

⁸ Kazvînî, Şemsiyye Risâlesi (Tahkik, Çeviri ve Şerh), 66,68.

Mantıkta bir önerme, yapı olarak mürekkekb lafızdan oluşur. Takyîdî mürekkebler, tasdik içerikli olmadıklarından, bir başka ifadeyle sıdk ve kizbe olmamaları nedeniyle müfred lafız olarak değerlendirilmiştir.⁹ Nitekim takyîdî mürekkeblerin, bir şeyin başka bir şeye isnâd ile oluşan hüküm (yargı) anlamını taşımadığı düşünülmektedir.¹⁰ Bu şekilde mantık ilminin kullandığı tam mürekkebler, haberî isnâd taşıyanlar olarak belirlenmiş; diğerlerinin üzerinde ise durulmamıştır.

Elinizdeki makale, takyîdî mürekkeblerin haberî isnâd taşıyıp taşımadığına ilişkin tartışmayı, belâgat âlimlerinin görüşleri çerçevesinde incelemektedir. Usûl-ü fıkıh, mantık gibi ilim dallarını da ilgilendiren bu konu, bu makalede belâgat ilmi ile sınırlandırılmıştır. Tartışma, müteahhir dönemde yazılan belâgat eserlerinde özellikle *Telhîs* ve şerh-hâşiyelerinde detaylı olarak ele alındığından makalede müteahhir dönem belâgat kaynaklarına ağırlık verilmiştir. Bu çalışma, takyîdî mürekkeblerin haber nispeti taşıyıp taşımadıklarına dair belâgat âlimlerinin benimsediği görüşleri delilleri ile tartışmayı hedefler. Konu, belâgatte fesâhat ve haber-inşâ ayrımı açısından önemli olmakla birlikte nahivde cümle ve şibh-i cümle gibi yapısal olarak cümle türlerinin belirlenmesinde olduğu gibi diğer dil ilimlerini de ilgilendirmektedir. Ayrıca müteahhir dönem belâgatının fıkıh usulü, kelâm ve mantık ilmi ile etkileşimi, konunun diğer İslamî disiplinler için önemine dikkat çekmektedir.

Bu makale, konusu itibariyle haber cümlesi ve içerdiği haberî isnâdın takyîdî mürekkeble ilişkisi ile alakalıdır. Doğrudan makalenin başlığını esas alan herhangi bir çalışma yapılmadığı gibi haber cümlesini konu edinen diğer yayınlarda da meselenin yeteri kadar tartışılmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda öncelikle Mustafa Irmak'ın *Haber ve İnşâ: Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri* eseri zikredilebilir. Haber ve inşâ cümlelerinin kısımlarını, taşıdıkları anlamları, birbirleri yerine kullanılma durumlarını ele alan yazar, giriş kısmında haber ve inşânın üst birimi olarak kelam (söz) kavramını incelemiş ve isnâdın tanımını yapmıştır. Müsned ve müsned ileyhin özelliklerini zikrettikten sonra kelamın anlamlı bir cümle olması için taşıması gereken şartları zikretmiştir.¹¹ Ancak kelamın nasıl bir terkibe dönüştüğüne ve bu terkinin taşıdığı isnâdın haber niteliği taşıyıp taşımadığına ilişkin görüşlere yer vermemiştir. Eserde takyîdî mürekkeblerin haberî isnâd taşıma niteliğine ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanmaması, çalışmamızın Arap dili literatürüne sağlayacağı katkı açısından önemlidir.

Belâgatte haber ve inşâ konusunu ele alan bir diğer çalışma, Meryem Arpa ile Mahfuz Geylani'nin yüksek lisans tezinden üretilmiş *Belâgat İlminde Haber ve İnşâ* adlı makalesidir.¹² Makalede haber ve inşânın tanımları, kullanım amaçları ve çeşitlerine değinildikten sonra bu iki söz üslûbunun birbirlerinin yerine geçtikleri bağlamlara örnekler verilmiştir. Çalışmada haberî isnâda ve takyîdî mürekkeblerin isnâd açısından özellikleri incelenmemiştir. Çalışmamız takyîdî mürekkeblerin haber değeri taşımalarının sorgulanması üzerine ortaya çıkan tartışmaları ele alacağından Arpa ile

⁹ Ebü'l-Hasan es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed b. Ali Cürçânî, *Haşiyetu es-Seyyid eş-Şerîf ala et-Tasavvurat* (Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, 1896-1314), 2.

¹⁰ Sa'deddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah et-Teftâzânî, *Şerhu'r-Risâleti's-Şemsiyye fî tahrîri'l-kavâidi'l-mantikiyye*, thk. Mesud Ahmed Seîdî (Kuvvet: Dârü'd-Diyâi, 2022-1443), 194-196.

¹¹ Mustafa Irmak, *Haber ve İnşâ - Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri* (Ankara: İSAM Yayınları, 2017), 43-51.

¹² Meryem Arpa - Mahfuz Geylani, "Belâgat İlminde Haber ve İnşâ", *Kilitbahir* 23 (2023), 77-95.

Geylani'nin makalesinden ayrılmakta ve daha önce incelenmemiş bir konuyu ele aldığından literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

Arap belâgatinde lâzım-ı fâide-i haber kavramını müfessirlerin görüşleri çerçevesinde inceleyen Ahmet Gezek'in makalesi ise bu hususta zikredilebilecek bir başka çalışmadır. Gezek, haber cümlelerinin sıdk ve kizbe muhtemel oluşu üzerinde durmakla birlikte haber cümlelerinin, inşâ cümlelerinden farkına değinmiştir. Ardından müfessirlerin lâzım-ı fâide-i haber kavramına ilişkin düşüncelerine yer vermiştir.¹³ Gezek'in çalışması her ne kadar haber cümlelerini konu edinse de müfessirleri ele alması yahut çeşitli sebeplerden haberin mürekkeb bir cümle olarak taşıdığı nispet ve diğer mürekkeblerin de bu nispeti taşıma durumlarına değinme ihtiyacı duymamıştır. Bu bağlamda mezkûr makale, takyîdî mürekkepleri ele almadığı için çalışmamızdan ayrılmaktadır.

İsnâdın nahiv ve meânî ilmi ile ilişkisini konu edinen *el-İsnâd beyne'n-nahvi ve ilmi'l-meânî* isimli makale yazarı Muhammed Rızk, öncelikle nahiv açısından isnâd ilişkisini; müsned ve müsned ileyhin fiil veya isim olma gibi çeşitli durumlarını ele almıştır. Ardından isnâdı oluşturan bu iki taraf arasındaki anlamsal ilişkiye değinen yazar, hakîkî ve mecâzî isnâd ile cümle olarak isnâdın oluşumunu gösteren bazı karineleri zikretmiştir. Makalede mürekkeb isimler dışında mürekkeb türlerine değinilmemiş, takyîdî isnâda ilişkin herhangi bir konu tartışmamıştır.¹⁴ Bu bağlamda elinizdeki makale Rızk'ın çalışmasından ayrılmaktadır.

Nahiv ilminde mutlak ve mukayyet isnâdı inceleyen bir diğer çalışma, Abdülhamid Ali'nin *el-İsnâdü'n-nahvî beyne'l-ittlâk ve't-takyîd* adlı makalesidir. Yazar, bu makalede isnâdın lügat ve terim anlamlarına değindikten sonra nahivcilerin mutlak ve mukayyet isnâd şeklinde ortaya attığı bu iki türü detaylı olarak inceler ve bu türlerin örneklerini Kur'ân'dan bulmaya çalışır. Ali'nin makalesi, isnâdı konu edinmiştir ancak nahiv ilmindeki isnâd ile belâgat ilmindeki isnâd farklı cihetlerle ve farklı bağlamlarda tartışıldığından makalemiz Ali'nin çalışmasından ayrılmaktadır.¹⁵ Nitekim nahiv ilminde isnâd, cümlelerin telifi ve telifin şekilleri ile bu esnada ortaya çıkan durumları (isim, fiil cümlesi veya şibh-i cümle türleri açısından) ele alırken belâgatte isnâd, müsned ve müsned ileyhin halleri ile haber-inşâ konuları bağlamında incelenmektedir.

Mezkûr literatürde konuya yeterince değinilmemesi, bu çalışmanın Arap dili açısından önemini artırmaktadır. Diğer yandan belâgatın temel ayrımlarından olan haber-inşâ ve bunların özellikleri, şekil ve halleri üzerine bina edilen meânî ilmi açısından takyîdî mürekkeblerin haberî isnâd taşıyıp taşıymaması büyük öneme haizdir. Nitekim Kur'ân'da bildirilen haberler düşünüldüğünde bu tarzda gelen mürekkeblerin bilgi içerikli olup olmadığı meselesi, tefsir başta olmak üzere diğer İslâmî ilimleri ilgilendirmektedir. Bu sebeplerle çalışmada öncelikle isnâd ve türlerine değinilecek

¹³ Ahmet Gezek, "Arap Belâgatında Lâzım-ı Fâide-i Haber Kavramı ve Müfessirlerin Bu İfadelere Dair Görüşleri", *Yalova İslam Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2021), 221-240.

¹⁴ Muhammed Rızk, "el-İsnâd beyne'n-nahvi ve'l-meânî", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/35 (2019), 315-335.

¹⁵ İsnâd Temmam Abdülhamid Ali, "el-İsnâd en-nahvî beyne'l-ittlâkî ve't-takyîd ve nemâzecühû fi'l-Kurâni'l-Kerîm", *Mecelletü'l-Adâb ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye* 94/1 (2022), 203-230. Isnâdı ele alan çalışmalar genellikle nahiv ilminde incelendiği şekliyle araştırmaktadır. Buna bir diğer örnek, Arapça bir cümlede isnâdı oluşturan rabıtı inceleyen şu makaledir: eş-Şerîf Meyhûnî, "er-Rabt el-isnâdî fi'l-cümleti'l-Arabîyyeti'l-basîta", *Mecelletü'l-Adâb ve el-Lügât* 6 (2007), 181-192.

ardından takyîdî mürekkeblerin haberî isnâd taşımaya ilişkin tartışmalar, bunu kabul edenlere itiraz eden Teftâzânî ve Seyyid Şerîf Cürçânî'nin görüşleri doğrultusunda değerlendirilecektir. Buna göre çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden veri analizi tercih edilmiştir.

1. Arap Dilinde Isnâd ve Türleri

Isnâd, kelime olarak bir şeyin diğer bir şeye katılması anlamındaki “senede” (سَنَدٌ) kök fiilinin ifâl babındaki hali olup ‘bir şeyin diğer bir şeye izâfe edilmesi, eklenmesi’ anlamına gelir. Isnâd, البِنَاء، التَّفْرِيع، الشَّعْل “el-binâ, et-tefrîğ, eş-şüğl” kelimeleri ile eşanlamlı kullanılır. Bunlar; hüküm, haber, inşâ, vukû, lâvukû terimlerini de içine alacak şekilde tam nispeti ifade ederler. الانتِزَاع، الإيقاع “el-ikâ’, el-intizâ’” ise inşâyı dışarıda bırakarak yalnızca habere özgü kullanılır.¹⁶ Isnâd, sükût edilince muhatap için tam bir mana ifade edip etmemesinden daha genel anlamda iki kelimedenden birinin diğerine nispet edilmesi olarak tanımlar.¹⁷

Arap dillileri isnâdî terim olarak, iki kelimedenden birinin diğerine nispet edilmesi bir başka ifade ile eklenmesi ve aralarında irtibat kurulması olarak tanımlar. Bu durumda nispet edilene müsned, nispete konu olan şeye müsnedün ileyh denir.¹⁸ Takyîdî mürekkebler, bu terminolojinin dışında kalır. Bu tür mürekkeblerde nisbet edilene muzâf veya sıfat, nispete konu olana muzâfun ileyh yahut mevsûf denir.¹⁹

Isnâd bir kelimenin hakîkî, hükûmî veya daha farklı bir şekilde kendisi gibi bir şeye veya kendisinden daha büyük bir birime, işitenin tam bir anlama ulaşacağı şekilde katılmasıdır. Bu bağlamda isnâd âm ve hâs olarak iki kısma ayrılır. Isnâd-ı âm, iki kelimedenden birinin diğerine nispetini ifade eder. Isnâd-ı hâs ise sükût edildiğinde anlamın tamamlanacağı şekilde iki kelimedenden birinin diğerine nispet edilmesidir. Çünkü isnâd, istifham ve emir gibi inşâ ifadelerini de içine alırken ihbâr, yalnızca sızka ve kizbe muhtemel olan sözler için geçerlidir. Sonuç olarak her haber, isnâd olurken her isnâd haber değildir.²⁰

Nahivciler isnâdî iki kelime arasındaki bağ olarak görür. Burada bahsedilen kelime, hakîkî ya da hükûmî yani lafzî ya da takdîrî olabilir. Bu açıdan irabda mahalli olmayan cümlelerin isnâdî da bu tanıma dâhildir.²¹ Nahivde isnâd, kelimenin üç hali olan isim, fiil ve harfin olası birliktelikleri ve yapısal özellikleri üzerinden ele alınır. Radî el-Esterâbâdî (ö. 688/1289’dan sonra), sözün ancak iki kelimenin isnâd ile bir araya gelmesi sonucu oluşacağını ve bu birlikteliğin yalnızca iki isim yahut bir fiil ile bir ismin bir araya gelmesiyle gerçekleşeceğini söyler. Ona göre harfin, isim ve fiille yahut iki harfin

¹⁶ Ebû'l-Bekâ el-Kefevî, el-Külliyât: Mucemü fi'l-mustalâhâtî'l-fürûkî'l-lügaviyye (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419-1998), 100.

¹⁷ Seyyid Şerîf Cürçânî, Mu‘cemü't-ta‘rîfât, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî (Kahire: Dâru'l-Fazîle, 1425-2004), 22.

¹⁸ Ebû Bîşr Amr b. Osman Sîbeveyhi, el-Kitâb (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1408-1988), 2/78. Abdülkahir el-Cürçânî, Delâilü'l-icâz, thk. Abdülhamid Hendâvî (Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1466-2001), 10.

¹⁹ Muhammed Ali b. Ali Tehânevî, Keşşâfu istilâhât el-fünûn, thk. Ahmed Hasan Besec (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1434-2013), 2/336.

²⁰ Kefevî, el-Külliyât, 100.

²¹ Tehânevî, Keşşâfu istilâhât el-fünûn, 2/336. başka nahivcilerden Radi el-kafiye şerhinde ilk ciltte

birbirleriyle birlikteliğinden isnâd meydana gelmez.²² Aynı şekilde nahivde şart cümlesi de cezâ cümlesine tabi olduğu için isnâda dâhil edilir. Mantıkçılar ve Seyyid Şerîf şart cümlesini isnâda dâhil etmez. Çünkü onlara göre şart-cezâ birlikteliğinden meydana gelen durum, şartın gerçekleşmesi anında cezânın meydana geldiğini haber vermek değil; cezânın meydana gelmesinin şarta bağlanmasıdır. Burada amaç, bir hükmü diğeri ile ilişkilendirmektir. Bu nedenle ikisinde de nispet ayrı ayrı düşünülür; tek başlarına yahut birlikte isnâda dâhil olamazlar.²³

Nahivcilerin kullandığı anlamda isnâd, cümlelerin sentaktik yapısı bakımından iki türe ayrılır: Aslî/tâm, gayr-i aslî/gayr-i tâm. Aslî isnâd lafzın zâtı itibarıyla nispetin kendisinden anlaşıldığı isnâddır. Bu nispet kendisini taraflara zorunlu olarak hissettirir. Fiilin yahut isim suretindeki fiilin (istifhâm gibi) isnâdı böyledir. Gayr-i aslî isnâd ise nispet edilen tarafların tâbi olma ilişkisi geliştirdiği bir isnâd türüdür. Buna غُلَامٌ زَيْدٌ (Zeyd'in kölesi) tamlaması örnek verilebilir. Masdarın, ism-i fâil ve ism-i mefûlün, ism-i tafdilin veya zarfın isnâdı da tam olmayan isnâdın örneklerindendir.²⁴ Aslî isnâd isim cümlesinde mübteda-haber, fiil cümlesinde ise fiilin fâile isnâdı şeklinde olur. Gayr-i aslî isnâd ise aslî cümledeki müştakların ameli ile gerçekleşir. Zira müştak cümlede aslî unsur değildir. Bu türe nâkis isnâd da denir. isnâdın bu türüne gayr-i emsel isnâd adı da verilmiştir.²⁵

Isnâd ayrımlarından bir diğeri olan manevî ve lafzî isnâd, isnâdın doğrudan lafzın kendisine yahut anlamına yönelik olmasına göredir. Manevî isnâd bir kelimenin diğer kelimenin anlamına nispet edilmesidir. حَضَرَ أَخُوكَ (Kardeşin geldi) cümlesinde gelme eylemi, muhatabın kardeşine yani belirli bir şahsa nispet edilir. Lafzî isnâd ise yargının lafzın bizatihi kendisine nispet edildiği türdür. Buna لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ كُنْزٌ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ (Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh zikri cennet hazinelerinden bir hazinedir) hadisinde cennet hazinelerinden bir hazine olan şeyin, 'lâ havle velâ kuvvete illâ billâh' sözü olması örnek verilir. Burada lafzın anlamına değil, doğrudan kendisine nispet edilen bir isnâd ilişkisi vardır.²⁶

Belâgat âlimlerine göre isnâdın bir diğer ayrımı, hakikî ve mecâzî olmak üzere iki türden oluşur. Fiilin yahut fiil anlamını taşıyan bir ögenin (ism-i fâil vb.) zâhirde mütekellimin inandığı şekilde gelen manaya nispet edilmesidir. Buna mümin birinin أَنْبَتَ اللَّهُ الْبَقْلَ (Allah, bitkiyi yerden bitirdi) cümlesi yahut cahil birinin أَنْبَتَ الرَّبِيعَ الْبَقْلَ (ilkbahar bitkiyi yeşertti) demesi örnek verilebilir. Mecâzî isnâdda ise fiilin kendisi ile ilişkili farklı bir şeye tevîl edilerek izafe edilmesidir. Buna بَنَى الْأَمِيرُ الْمَدِينَةَ (Kral, şehri inşa etti) cümlesi örnek verilebilir. Zira bu cümlede şehri inşa eden kral değil, görevlendirdiği kimselerdir. Ancak kral, emir verip yaptırdığı için isnâd onunla ilişkilendirilmiştir.²⁷

²² Fâdıl Salih es-Sâmerrâî, el-Cümletü'l-Arabiyye Telîfuhâ ve Aksâmühâ (Amman: Dârü'l-Fikir, 1427-2007), 15.

²³ Tehânevî, Keşşâfu ıstılâhât el-fünûn, 2/337.

²⁴ Tehânevî, Keşşâfu ıstılâhât el-fünûn, 2/338.

²⁵ Sâmerîrâî, el-Cümletü'l-Arabiyye Telîfuhâ ve Aksâmühâ, 20-21.

²⁶ Sâmerîrâî, el-Cümletü'l-Arabiyye Telîfuhâ ve Aksâmühâ, 30.

²⁷ Sa'düddîn Mes'ud b. Ömer et-Teftâzânî, el-Mutavvel: Şerhu Telhîsi'l-Miftâhi'l-ulûm, thk. Abdülhamid Hendâvî (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001-1422), 21.

Belâgat açısından ele alınan bir diğer isnâd türü, makaleye konu olan takyîdî mürekkebi doğrudan ilgilendiren haberî ve inşâî isnâddır. Hâricî bir nispeti bildiren isnâda haberî, aksine ise inşâî denir. Haberî isnâd, bir kelimeyi yahut onun yerine geçen takyîdî mürekkebi gibi ifadeleri, taraflardan birinin diğerini olumlayıp olumsuzlayacağı şekilde birbirine eklemektir. Nitekim konu edilen şeyin gerçekleşip gerçekleşmediği haberin anlamına dâhil olmayıp yalnızca onunla bu ikisi ile hüküm vermek kastedilir.²⁸

İsnâda konu olan lafız, Arap dilinde çeşitli türlere ayrılır. Bunlardan biri de müfred ve mürekkebi ayrımıdır. Cümlelerin mukabili olarak tek başına tam anlam ifade etmeyen kelime veya kelime gruplarına müfred denir.²⁹ Müellif (telif edilmiş) yahut mürekkebi olarak isimlendirilen lafızlar ise müfred lafızlardan iki veya daha fazla kelimenin bir anlam ifade edecek şekilde belli kurallara göre bir araya gelerek oluşturduğu yapılardır. Nahivciler, mürekkeplerde ifade edilen anlamın tam veya nâkıs olabileceğine işaret etmiştir. Buna göre anlamın tamamlanmasına örnek olarak *النَّجَاءُ فِي الصَّدَقِ* (Kurtuluş, doğruluktur) cümlesi verilirken nâkıs oluşuna *الْإِنْسَانِيَّةُ الْفَاضِلَةُ* (erdemli insanlık) tamlaması verilir.³⁰ Bu açıdan mürekkebi türlere ayıran nahivciler, tamlamalar gibi nâkıs mürekkepleri tam bir isnâd ilişkisi içeren mürekkeplerden ayırır.³¹ Müellif de denilen bu lafızlar, müfîd ve gayr-i müfîd olarak ikiye ayrılır. Müfîd mürekkebi, sükût edildiğinde anlamlı olan söz iken gayr-i müfîd mürekkebi, anlamını tamamlamak için bir başka dilsel parçaya ihtiyaç duyar ve bu açıdan müfredlere benzer. Buna *عَلَامٌ زَيْدٌ* (Zeyd'in kölesi) tamlaması örnek verilebilir. Bu tamlama her ne kadar iki lafızdan oluşan mürekkebi bir lafız olsa da tek başına iken tam bir anlam ifade etmemekte; sonuna *قَائِمٌ* (ayakta duran) haberini aldığı anda anlamı tamamlanmaktadır.³²

İsnâd olgusu, nahiv ile belâgat ilimlerinde farklı perspektifler ve ilim dallarının gayelerine hizmet edecek şekilde ele alınmıştır. Nahivde cümlelerin kuruluşu ve bunun için gramatikal unsurların doğru bir şekilde dizilimi ele alınırken belâgatte buna ilaveten, mütekellimin kastı ve diğer pragmatik unsurlar göz önüne alınır ve sözün anlama ilişkin boyutu önem kazanır. Nahiv ile belâgatin isnâd kavramına yaklaşım farkını ortaya koyan en güzel örnek, hakikî ve mecâzî isnâd ayrımının belâgatte olup nahiv âlimlerinin böyle bir ayrımı ihtiyaç duymamalarıdır. Zira iki olguyu ayırırken dikkate alınan şey, isnâdın fiilin gerçek fâiline nispet edilip edilmediği ve mütekellimin inancı gibi dilin kendi iç yapısına dâhil olmayan faktörlerdir. Bu unsurlar, anlama dışarıdan etki ederek dilsel yapıyı oluşturan lafızların diziliş farklılıkları ile birlikte ortaya çıkan semantik farklılıkları ve söylem çeşitliliğini sağlar. Lafızlar da aynı şekilde iki ilim dalında çeşitli bağlamlarda ele alınmış, türlere ayrılmıştır. Takyîdî mürekkebi de lafzın müfred-mürekkebi ayrımından meydana gelmiştir. Bu bağlamda bu makale, belâgat ilminde isnâdın haber-inşâ ayrımındaki haber ile müfred-mürekkebi ayrımındaki takyîdî

²⁸ Tehânevî, Keşşâf istılâhât el-fünûn, 339.

²⁹ Abdurrahman b. Hasan Habenneke el-Meydânî, el-Belâğatü'l-ʿArabiyye (Şam: Dârü'l-Kalem, 1416-1996), 1/557.

³⁰ Mustafa b. Muhammed Selim el-Galâyînî, Câmiü'd-dürûsi'l-Arabiyye (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1993-1414), 12.

³¹ Galâyînî, Câmiü'd-dürûsi'l-Arabiyye, 14-15.

³² Ali b. Musa b. Muhammed Şübeyr, "Kitâbü'l-müfred ve'l-müellef li ebi'l-Kâsım ez-Zemahşerî: Dirâse ve Tahkîk", Mecelletü'l-ʿulûmi'l-Arabiyye 2/53 (2019), 265.

mürekkebin ilişkisini; belâgat âlimlerinin isnâd tanım ve kriterleri çerçevesinde takyîdî mürekkebin haber nispeti içerip içermemesi bakımından tartışmaktadır.

2. Takyîdî Mürekkeblerin Haber Değeri Taşıma Problemi

Takyîdî mürekkebin belâgatte ele alındığı konulardan biri, fesâhat ve belâgat şartları ile kelimeler ve mütekellimin bunlarla nitelenmesi durumudur. Fesâhat kelime anlamı itibarıyla ‘açık olmak ve ortaya çıkmak’ demektir. Terim anlamı ise dilin akıcılığı, kalitesi ve hatalardan uzak durmaktır. Müfred, kelimeler ve mütekellim fesâhatle nitelenebilir. Belâgat ise ‘varmak ve son bulmak’ kelime anlamları ile sözün muktezâyı hale uygun söylenmesidir. Belâgat, kelimeler ve mütekellimin sıfatı olur ancak müfred lafızlar belîğ kabul edilmez.³³

Müfred ve kelimeler ayrımı belâgat disiplini açısından oldukça önemlidir. Zira bu ayrım bilinmeden fesâhatin müfred ile ilişkilendirilirken, belâgatın ise müfred lafza nitelik olarak verilme nedenini anlamak mümkün değildir. Müfred, belâgat terimi olarak kendisini oluşturan cüzlerin, bütün bir anlamın cüzüne delâlet etmediği dilsel birim anlamına gelir. Kelime ise bunun aksi olacak şekilde parçalarının bütün bir anlamın parçalarına delâlet ettiği söz olarak tanımlanır.³⁴ Müfredde ‘kalem’ kelimesi örnek olarak verilebilir. Bu kelimeyi oluşturan k,a,l,e,m sesleri, yazı aracı olan kalem anlamının bir parçasına delâlet etmez. Oysa ‘Kalem kırıldı’ cümlesini oluşturan ‘kalem’ ile ‘kırıldı’ cüzleri, küllî anlamın yani kalemin kırılması anlamının parçalarına delalet eder.

Yukarıda verilen kelimeler tanımı dikkate alındığında tam ve nâkıs mürekkeblerin bu kategoriye girdiği görülür. Kelime, fesâhat ile nitelendiğine göre nâkıs mürekkebin de fasîh olabilir. Bu görüş, Teftâzânî tarafından ortaya çıkan üç durumdan dolayı eleştirilir. Bunlar; nâkıs mürekkebin mecâzî olarak fesâhatle nitelenmesi, nâkıs mürekkebin için ‘fasîh kelimeler’ denmesi ve bu durumda nâkıs mürekkebin müfredde değil kelime dâhil edilmesidir. Oysa doğru olan; nâkıs mürekkebin, kelimenin karşısına konulan müfred lafız içerisinde değerlendirilmesidir.³⁵

Nâkıs mürekkebin, müfred olarak kabul edilirse müfredin fesâhat şartları kendisine uygulanabilir olmalıdır ancak bu mümkün değildir. Nitekim nâkıs mürekkebin en az iki kelimeden oluştuğu için kendisinde fesâhat şartları olan tenâfürü’l kelimât, za’ füt-telif ve ta’kid³⁶ aranmalıdır. Ancak müfredin fesâhatine göre bu şartlar farklılaşır.³⁷ Nâkıs mürekkebi oluşturan kelimelerin fesâhat şartlarını taşıyıp taşımadığı tek tek değerlendirilip bütün bir terkibe fasîh denilemez.³⁸ Dili oluşturan küçükten büyüğe harf,

³³ Ebu İshak İsmâ‘uddin el-İsferâyînî, el-Atvel: Şerhu Telhîsi Miftâhî’l-ulûm, thk. Abdülhamid Hendâvî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1422-2001), 1/158.

³⁴ İsferâyînî, el-Atvel, 1/159.

³⁵ İsferâyînî, el-Atvel, 1/159.

³⁶ Kelimenin şartları kısaca tenâfürü’l-kelimât, dafü’t-te’lif ve takîd’dir. Bunlar sırayla dile ağır gelmeyen kelimelerin seçilmesi, cümlelerin nahiv kurallarına uygun şekilde telif edilmesi ve lafzın kastedilen anlamı açık bir şekilde ifade etmesidir. Kazvînî, el-İzâh, 13.

³⁷ Müfredin fesâhat şartları tenâfürü’l-hurûf, muhalefetü’l-kıyâs ve el-garâbe’dir. Bunlar kısaca harflerin fonetik uyumu, dil kaidelerine uygunluk ve kullanılmayan ya da az kullanılan kelimelerden uzak durmaktır. Hatîb el-Kazvînî, el-İzâh fi ulûmi’l-belâga (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424-2003), 13.

³⁸ İsferâyînî, el-Atvel, 1/159.

kelime, cümle ve benzeri her bir birim kendi içinde farklı yapısal özelliklere sahip olduğundan nahiv, sarf gibi diğer dil ilimlerinde nasıl ayrı ayrı inceleniyorsa belâğatte de ayrı değerlendirilmesi gerekir. Zira seslerden kelimelere her bir birim morfolojik, sentaktik ve semantik bakımından farklılık arz eder. Bu nedenle mütekellimin kastı, muktezayı hale uygunluk gibi dil dışı unsurların da dâhil edildiği fesâhat ve belâgat kavramları ışığında lafızların ayrı değerlendirilmesi, sıhhati bakımından kaçınılmazdır.

Seyyid Şerîf, meselenin aslında müfredin karşısına kelamın konulması ile ilgili olduğunu söyler. Nitekim müfrede mukabil olarak tanımlandığında kelam, cüzünün anlamları bütün bir sözün parçalarına delâlet eden dilsel bir olgu olur. Ancak nâkıs mürekkebe cüzlerin fesâhati bütüne fasîh denmesini mümkün kılmaz. Özel isimler de aynı şekilde mürekkeb olmalarına rağmen bu tanımlamanın dışında kalır. Çünkü mürekkeb yapıda olan özel isimlerin cüzleri, terki bin anlamına delâlet etmez. Böylece takyîdî mürekkebdan oluşan bir özel ismin, kelam olarak değerlendirildiği takdirde ‘kendisini oluşturan cüzlerin, küllî anlamın parçalarına delâlet etmesi’ şeklindeki kelam tanımına aykırı olduğu görülür. Buna Abdullah (عبد الله) ismi örnek verilebilir. Zira ‘Allah’ yahut ‘abd’ kelimelerinin mefhumları, bir şahsı niteleyen Abdullah özel isminin delâletinde yer almaz.³⁹ Bu nedenle nâkıs mürekkebin fesâhate dâhil edilmemesi için müfredin fesâhatinin karşısına kelamın değil, mutlak mürekkebin (tam mürekkeb) fesâhati konulmalıdır.⁴⁰

Takyîdî mürekkeb, belâgat ilminin temelini oluşturan ve beyan ilmi için gerekli olan fesâhat ve belâgate ilişkin hususlarda ele alınmıştır. Müfred, mürekkeb ve bunlara dair kavramsal özellikler bilinmeden, sözün ne olduğu ve neyin söze dâhil edileceği bilinemez. Dolayısıyla fesâhat ve belâgat bilgisi için öncelikle lafza ilişkin ayrımlar ve bunların konumu bilinmelidir. Bu bağlamda takyîdî mürekkeb hakkında yapılan tartışmalarda, onun tam mürekkebin özelliklerini taşımadığı ve zâtı itibariyle kelama dâhil edilemeyeceğinin savunulduğu görülür. Buradan hareketle takyîdî mürekkebin zâtı itibariyle haber olamayacağı sonucuna ulaşılır. Nitekim isnâd konusunda bu husus yeniden gündeme gelerek takyîdî mürekkebin haber nispeti taşıyıp taşımadığı tartışılmıştır.

Takyîdî mürekkeblerin bilinmesinin fesâhat açısından önemine değinip ilgili tartışmaları değerlendirdikten sonra konunun ele alındığı bir diğer bağlam olan haberî ve inşâî isnâd ve bunlara özgü durumlara geçilebilir. Haber-inşâ olgusu, belâgat ilminin meânî alt başlığında isnâdın türleri olarak incelenmiştir. Belâğatte kelam bir başka ifadeyle kelime veya kelime gruplarının birbirlerine nispet edilerek kurdukları ilişki, küllî bir bakışla taksime tabi tutulmuş ve iki genel ayrıma ulaşılmıştır. Bunlardan biri, haber; diğeri ise inşâdır. Bunların dışında kalan söz gruplarının haber yahut inşâ kriterlerini taşıyıp taşımadığı ise tartışmalıdır. Takyîdî mürekkeb de bu tartışmalı gruplardan biridir.

Haber, üç zamandan birini ifade eden ve hâricî nispeti olan söze; inşâ ise hâricî nispeti olmayana denir. Bu nispet, sözün dış dünyadaki gerçekliğe uygun olup olmamasına göre sübutunun yahut nefyinin muhtemel olmasıdır. Haber ve inşâ; mûsned, mûsnedün ileyh ve isnâd olmak üzere üç unsuru ihtiva etmeleri bakımından ortakır.⁴¹ Lafız ise müfred

³⁹ İsferâyînî, el-Atvel, 1/159.

⁴⁰ İsferâyînî, el-Atvel, 1/160.

⁴¹ Teftâzânî, el-Mutavvel, 171.

veya mürekkebe olur.⁴² Dolayısıyla müfred ve mürekkebe lafızlar; isnâd, müsned ve müsnedün ileyhin halleri içerisinde haber veya inşâ olarak değerlendirilir.

Meşhur olan görüşe göre sıdk ve kizb ihtimali, haberin özelliklerinden olup diğer mürekkebe lafızları kuşatmaz. Buna **الغلام الذي لزيد** (Zeyd'e ait olan köle) ifadesindeki gibi bir nispet ilişkisine sahip ancak haber nispeti taşımayan lafızlar örnek olarak verilebilir.⁴³ Belâgat âlimlerinden bazıları haber nispeti taşıma hususunda haberî cümleler ile diğerleri arasında ayırım yapmaz. Bu durumda tam bir kelim ile ifade edilene haber yahut tasdik, tam olmayanlara ise takyîdî mürekkebe yahut tasavvur denir. Böylece her mürekkebe hârice mutabakatı varsa doğru, yoksa yalan sayılır. Dolayısıyla "Ey insan Zeyd!" (**يا زيد الإنسان**) denildiğinde terkip doğru, "Ey at Zeyd!" (**يا زيد الفرس**) denildiğinde ise terkip yanlış olur. Teftâzânî bu görüşü takyîdî mürekkebe nispetin bilinmesi gerektiğini savunarak reddeder. Çünkü ona göre haberî mürekkebe muhatabın nispeti bilmesi zaruri değildir. Muhatab nispeti bilse de bilmeseyse de haberî mürekkebe nispet, haber cümlesinin formel özellikleri açısından sıdk veya kizbe muhtemel olmaktan çıkmaz. Teftâzânî ayrıca takyîdî mürekkebe sıdk ve kizbe ihtimali vermenin dile ve örfi aykırı olduğunu belirtir.⁴⁴

Seyyid Şerîf Cürçânî yukarıdaki probleme değinirken öncelikle mürekkebeler arasında haber nispeti taşıma hususunda farkın olmadığı görüşünden iki durumun kastedilmiş olabileceğini ifade eder. Eğer bu görüşle kastedilen; takyidi mürekkebe ile tam mürekkebe arasında asılları itibariyle fark olmadığı, farkın yalnızca tabir edilme şekillerinde olduğu yönünde ise yukarıda zikredilen itiraz bu iddiayı çürütür. Öyle ki takyîdî mürekkebin haber olması için muhatabın nispeti bilmesi gerekir. Aksi takdirde sıdk ve kizbe muhtemel olamaz. Dolayısıyla takyîdî mürekkebe ile haber cümleleri arasındaki ayırım, sıdk ve kizbe muhtemel olmaya dayanır.⁴⁵ Yukarıdaki örnek üzerinden düşünüldüğünde işiten kişinin 'at' ile 'Zeyd' arasında bir nispet olduğunu bilmesi yahut düşünmesi gerekir. Bu şekilde "Ey at Zeyd!" (**يا زيد الفرس**) çağrısının doğru ve yanlış muhtemel olması için 'Zeyd attır.' (**زيد فرس**) isnâdını yani atın Zeyd'e nispet edildiği bilinmek zorundadır. Oysa "Zeyd attır" denildiğinde cümlenin taşıdığı haber nispetinin özelliklerinden dolayı muhatabın aradaki nispeti bilmesi zaruri değildir. Zira nispet muhatab bilse de açık bir şekilde mevcuttur.

Tam ile takyîdî mürekkebe arasında haber nispeti taşımaları bakımından ayırım olmadığını iddia edenler eğer bu iki tür arasında doğru ve yalana muhtemel olmak bakımından bir farkın olmadığını kastediyorlarsa sunulan çözüm problemi ortadan kaldırmaz. Seyyid Şerîf mezkûr problemi açıklamak için habere ilişkin bazı ayrıntılı bilgilere başvurur. Ona göre haberin bilişsel değeri ile içeriğinin haber olma bakımından doğru ve yalana muhtemel olmasını ayırır. Haber cümlesinin meşhur tanımına göre haberin sıdk ve kizbe muhtemel olması, onun içerdiği anlama yöneliktir. Bu durumda takyîdî mürekkebe de mefhûmu itibariyle doğru ve yalana muhtemel olacaktır.⁴⁶

⁴² Teftâzânî, el-Mutavvel, 172.

⁴³ Teftâzânî, el-Mutavvel, 177.

⁴⁴ Teftâzânî, el-Mutavvel, 179.

⁴⁵ es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, el-Hâşiyetü ale'l-Mutavvel, thk. Reşîd Arazî (Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, 2007-1428), 55.

⁴⁶ Cürçânî, el-Hâşiyetü ale'l-Mutavvel, 55.

Dolayısıyla doğru ve yalana ihtimalleri olup olmadığına ulaşmak için mürekkeblerin taşıdığı nispet özelliklerine değil, lafzın içerdiği muhtevaya bakılır.

Seyyid Şerîf'e göre konuşanın nispeti bilme durumu, muhatabın nispeti anlama durumu, haberin formel olarak içerdiği hususiyetler ile haberin mefhûmu ayrı şeylerdir. Bu durumda sıdka ve kizbe muhtemel olan haber nispeti için yalnızca haberin mefhûmu yani delâlet ettiği anlam dikkate alındığı zaman takyîdî mürekkebin de bu nispeti taşıma olasılığı doğar.⁴⁷ Örneğin, "Ey insan Zeyd" denildiğinde içerik/mefhûm bakımından insan olmanın Zeyd'e nispet edildiği anlaşılır. Bu durumda Zeyd'in insan olup olmadığına dair doğru-yanlış ihtimali ortaya çıkar.

Seyyid Şerîf yukarıda zikredilen problemi, haber-inşâ ayrımı tartışmalarında olduğu gibi cümlelerin realitede referansta bulunduğu hâricî varlık ile zihinde işaret ettiği zihnî varlığı ayırarak çözer. Zira haber cümlesinin dış dünyada ve zihinde ayrı ayrı nispetleri mevcuttur. Dış dünya dikkate alındığında "Zeyd çalışkandır." (زيد مجتهد) cümlesindeki haber anlamını veren isnâdın hâricî Zeyd'in çalıştığına dair verilerle karşılaşıldığında tasdik edildiği, bu gerçeğin yokluğunda ise tekzip edildiği dolayısıyla hâricî mutabık olup olmama durumunun, sözün dış dünya ile ilişkisinde ortaya çıktığı görülür. Diğer taraftan sözün zihinde idrak sürecine katılması ile sahip olduğu zihnî nispet bir imkân olarak ortaya çıkar ve sözün dış dünyada tahakkuk etmesini zorunlu olarak gerektirmez.⁴⁸ Bir başka ifadeyle, yukarıda verilen örnek düşünüldüğünde haberin taşıdığı zihnî nispet, çalışkan olma vasfının Zeyd'e yüklenmesinin imkânıdır. Bu durumda Zeyd'in çalışkan olduğu bilgisi doğrulanıp yanlışlanmak zorunda değildir; doğrulanıp yanlışlanabilme imkânına sahiptir. Böylece haber veren kişi, verdiği haberle sözdeki nispetin tahakkuku hakkında değil, gerçekleşip gerçekleşmeme imkânı hakkında bilgi verir.

Haber cümlelerinde bulunan zihnî nispet zâtı itibariyle hâricî nispeti hissettiren bir yapıya sahiptir. Ancak takyîdî mürekkebdaki zihnî nispet, haber cümlelerindeki gibi hâricî nispetin gerçekleşmesini hissettirmez. Yalnızca kendisinde bir haber nispetinin olduğuna işaret etmesi bakımından hâricî nispet ile çağrışım yapar. Bu durum, takyîdî mürekkebin, haberlerden farklı olarak zâtı itibariyle hâricî nispeti hissettiren bir yapıya sahip olmadığını gösterir. Cürcânî buna 'Zeyd erdemlidir.' (زيد فاضل) haber cümlesi örneğini verir. Bu cümlelerin haberî mürekkebe olması bakımından sahip olduğu zihnî nispet, bizatihi Zeyd ile erdemli olmak arasında hâricî mutabık olabileceği bir gerçekliği ihsas ettirir. Ancak hâricî Zeyd ile erdemlilik arasında bir ilişkinin kurulmasını zorunlu olarak gerektirmez. 'Erdemli Zeyd' takyîdî mürekkebinin içerdiği zihnî nispet, bizatihi erdemlilik ile Zeyd arasında dış dünyada bir ilişki kurulma ihtimalini hissettirmez. Yalnızca Zeyd'e erdemlilik vasfının yüklenmesine işaret eder, bir başka ifadeyle takyîdî mürekkebin içerdiği zihnî nispet, haber nispetini çağrıştırır. Bunu da lafzî olarak değil, anlamı açısından yapar. Bu nedenle Seyyid Şerîf, problemi mürekkeblerin taşıdığı zihnî nispeti dikkate alıp onu hâricî nispetten ayırarak gidermeye çalışmıştır.⁴⁹ Böylece takyîdîlerin haber nispetini zâtı itibariyle taşımadığını, ancak anlam açısından ona işaret edebileceğini söyleyerek cumhur ulemânın görüşünü delilleriyle destekler.

⁴⁷ Cürcânî, el-Hâşiyetü ale'l-Mutavvel, 55.

⁴⁸ Cürcânî, el-Hâşiyetü ale'l-Mutavvel, 56.

⁴⁹ Cürcânî, el-Hâşiyetü ale'l-Mutavvel, 56.

Sonuç

Meânî ilminin konularından olan fesâhatin kelime, kelim ve mütekellime nitelik olarak verilmesi ile haber-inşâ konusunda incelenen takyîdî mürekkebe, tam anlam bildirmeyen kelime gruplarını ifade eder. Takyîdî mürekkebin diğer mürekkebler gibi tam bir cümle olmaması, bazı belâgat meselelerinde probleme yol açar. Belâgat âlimleri bu problemlerin çözümü ile ilgilenirken takyîdî mürekkebin zâtî özelliklerini de belirlemiştir.

Takyîdî mürekkebin mahiyetinin tartışıldığı belâgat meselelerinden biri; fesâhatin, kelimün sıfatı olarak nitelenmesidir. Nitekim kelim, mürekkebleri içermektedir. Takyîdî mürekkebler de bir mürekkebe türü olduğundan onların da fesâhat ile nitelenmeleri gerektiği savunulmuştur. Bu meseleyi müteahhir dönem belâgat âlimlerinden Teftâzânî ve Seyyid Şerîf ayrıntılı olarak tartışır. Tartışmaların sonucunda Seyyid Şerîf, müfredin fesâhatine mukâbil olarak kelimün değil tam mürekkebin konulması gerektiğini iddia ederek takyîdî mürekkebin kavramsal sınırlarını belirler. Buna göre takyîdî mürekkebe, müfredin fesâhat şartlarını taşımadığı gibi tam mürekkebin fesâhat şartlarına da elverişli değildir.

Meânî ilminin haber-inşâ konusunda haber nispetine dâhil edilip edilemeyeceği açısından tartışılan takyîdî mürekkebin isnâdî özellikleri, müteahhir dönem belâgat âlimleri tarafından incelenmiştir. Buna araştırma ve sorgulamalardan çıkarılan sonuç, takyîdî mürekkebin, tam mürekkebe gibi hâricî bir nispete sahip olmadığı; doğru ve yalan olarak nitelenemediğidir. Bu durumda takyîdî mürekkebler, tam mürekkebler gibi haber nispetini zâtî itibariyle taşımaz. Ancak sahip olduğu zihnî nispet, arazî olarak haber nispetini çağrıştıracaktır. Bu durumda ise haberî isnâd gibi sıdk ve kizbe muhtemel olabilirler.

Müteahhir dönem belâgat âlimleri, takyîdî mürekkebin haber nispeti taşıma probleminde de görüldüğü gibi dil meselelerini çözerken dilin bir varlık alanı olarak diğer varlık alanlarıyla kurduğu ilişkileri göz önünde bulundurmamıştır. Çünkü dilsel unsurlar, diğer varlık alanlarındaki nesneler yahut olgularla etkileşimde bulunur. Bu bağlamda muktezâyı hale uygunluk kapsamında ele alınan mütekellimin kastı, dilin zihin ile ilişkisini gösterirken sözün reel dünyada gerçekleşen bir şey hakkında haber vermesi yahut emir gibi bazı inşâ ifadelerde somut bir eyleme neden olması ise dilin dış dünya ile kurduğu ilişkiye işaret eder. Nitekim haber nispetinde dilsel öğenin dış dünya ile kurduğu ilişki açıktır. Bu nedenle kelim sıdk ve kizbe muhtemel olur.

Belâgatin mezkûr meselelerinde cereyan eden bu tartışma, takyîdî mürekkebin zâtî özelliklerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Buna göre kavramsal olarak takyîdî mürekkebler, unsurları arasında bir nispet ilişkisine yani bir isnâda sahiptir. Bu nispet, zâtî itibariyle zihnî olup hâricî ile ilişkisi yoktur. Ayrıca haberî yahut inşâ isnâd türüne de dâhil değildir ancak sahip olduğu zihnî nispet, haber nispeti çağrıştırdığı zaman hârice mutabık olup olmama imkânı doğar. Bu imkân bir olasılık olup anlamın dış dünyada gerçekleşip gerçekleşmemesini zorunlu olarak gerektirmez.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

- Ali, İsmâ Temmam Abdülhamid. “el-İsnâd en-nahvî beyne’l-itlâk ve’t-takyîd ve nemâzeczühû fi’l-Kurânî’l-Kerîm”. Mecelletü’l-Adâb ve’l-Ulûmî’l-İslâmiyye 94/1 (2022), 203-230. 10.21608/fjhj.2021.79162.1160
- Arpa, Meryem - Geylani, Mahfuz. “Belâgat İlminde Haber ve İnşâ”. Kilitbahir 23 (2023), 77-95. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8338223>
- Cürcânî, Abdülkahir. Delâilü’l-i’câz. thk. Abdülhamid Hendâvî. Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1466–2001.
- Cürcânî, Ebü’l-Hasan es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed b. Ali. Haşiyetu es-Seyyid eş-Şerîf ala et-Tasavvurat. Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye Matbaası, 1896–1314.
- Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf. el-Hâşiyetü ale’l-Mutavvel. thk. Reşîd Arazî. Lübnan: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2007–1428.
- Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf. Mu’cemü’t-ta’rifât. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Kahire: Dârü’l-Fazîle, 1425–2004.
- Çetin, Ali. “Klasik Mantıkta Kullanılan Kavramlar -Şemsiyye Örneği-”. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12/1 (2012), 101-124.
- Galâyînî, Mustafa b. Muhammed Selim. Câmiü’d-dürûsî’l-Arabiyye. Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 28. Basım, 1993–1414.
- Gezek, Ahmet. “Arap Belâgatında Lâzım-ı Fâide-i Haber Kavramı ve Müfessirlerin Bu İfadelere Dair Görüşleri”. Yalova İslam Araştırmaları Dergisi 1/2 (2021), 221-240. <https://doi.org/10.33718/tid.1231106>
- Irmak, Mustafa. Haber ve İnşâ -Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri. Ankara: İSAM Yayınları, 2017.
- İsferâyînî, Ebu İshak İsamüddin. el-Atvel: Şerhu Telhîsi Miftâhî’l-ulûm. thk. Abdülhamid Hendâvî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1422–2001.
- Kaya, Mahmut. “Mürekkeb”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 32/45-46. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Kazvînî, Hatîb. el-İzâh fi ulûmî’l-belâga. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Basım, 1424–2003.
- Kazvînî, Necmüddin el-Kâtibî. Şemsiyye Risâlesi (Tahkik, Çeviri ve Şerh). çev. Ferruh Özplıavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Kefevî, Ebü’l-Bekâ. el-Külliyât: Mucemü fi’l-mustalâhâtî’l-fürûki’l-lügaviyye. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2. Basım, 1419–1998.
- Meydânî, Abdurrahman b. Hasan Habenneke. el-Belâğatü’l-‘Arabiyye. Şam: Dârü’l-Kalem, 1416–1996.
- Meyhûnî, eş-Şerîf. “er-Rabt el-isnâdî fi’l-cümleti’l-Arabiyyeti’l-basîta”. Mecelletü’l-Adâb ve el-Lügât 6 (2007), 181-192.
- Rızk, Muhammed. “el-İsnâd beyne’n-nahvi ve’l-meânî”. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/35 (2019), 315-335. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyyat.511374>

Sâmerrâî, Fâdıl Salih. el-Cümletü'l-Arabiyye Telîfuhâ ve Aksâmühâ. Amman: Dârü'l-Fikir, 2. Basım, 1427–2007.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman. el-Kitâb. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 3. Basım, 1408–1988.

Şübeyir, Ali b. Musa b. Muhammed. “Kitâbü'l-müfred ve'l-müellef li ebi'l-Kâsım ez-Zemahşerî: Dirâse ve Tahkîk”. Mecelletü'l-'ulûmî'l-Arabiyye 2/53 (2019), 171-301.

Teftâzânî, Sa'deddîn. Şerhu'ş-Şemsiyye fi'l-mantık. thk. Cadullah Bessam Salih. Amman: Dârü'n-Nûr, 2013–1434.

Teftâzânî, Sa'deddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah. Şerhu'r-Risâleti'ş-Şemsiyye fi tahrîri'l-kavâidi'l-mantikiyye. thk. Mesud Ahmed Seîdî. Kuveyt: Dârü'd-Diyâi, 2022–1443.

Teftâzânî, Sa'düddîn. el-Mutavvel: Belâgat İlimleri: Meânî. çev. Zekeriya Çelik. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2019.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ud b. Ömer. el-Mutavvel: Şerhu Telhîsî'l-Miftâhî'l-ulûm. thk. Abdülhamid Hendâvî. Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2001–1422.

Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali. Keşşâf ıstılâhâtî'l-fünûn. thk. Ahmed Hasan Besec. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1434–2013.

Tahsin, Yurttaş. “Mantık İlminin Belâgate Etkisi”. *Mütefekkir Dergisi* 9/17 (2022), 81-105. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1034473>